

4. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко, І.С.Гнатюк, В.В.Дятчук, Н.М.Неровня, Ф.О.Федоренко. – Наукова думка 2003.
5. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К., 2003.

Людмила Пашинська*,
Київський національний лінгвістичний університет (Київ)
УДК 811.161

ЕЛІПСИС ЯК СПОСІБ СКОРОЧЕННЯ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ ФРАЗЕМ-ІННОВАЦІЙ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті йдеться про один із способів структурної трансформації фразем-інновацій, використовуваний у мові публіцистики кінця ХХ – поч. ХХІ століть, – еліпсис. На самостійно зібраному матеріалі простежено всі можливі зміни в компонентному складі нових фразем, проаналізовано три види контекстуального еліпсування – скорочення, стиснення та конверсію.

Досить поширеним способом індивідуально-авторських трансформацій структури інноваційних фразеологізмів є еліпсис, або редукція, – звуження рамок фразеологічних одиниць, скорочення або зменшення кількості їх компонентів для економії мовних засобів і лаконізації мовлення. Опущений складник таких стійких мовних одиниць можна легко поновити в певному контексті. Деякі мовознавці розглядають цей процес як один із способів імплікування, тобто намагання зменшити кількість компонентів фразеологічної одиниці до однієї лексеми [2: 80–81]. При цьому певна синтагматична структура (стійкий зворот) і вицленований із неї компонент-лексема можуть мати схожий десигнат – сигніфікативний, денотативний і конотативний аспекти [4: 216]. Однак у працях із фразеології дослідники наголошують на тому, що семантичні структури фразеологізму і похідного утворення повністю ніколи не збігаються, зважаючи на те, що фразеологічне значення – це єдність змісту і форми, а форма завжди передбачає два компоненти і більше.

Процес імплікування розглядають у межах явища семантичної конденсації (від лат. *condensatio* – згущення, ущільнення), яка, на думку І.А. Самойлової, є яскравим виявом універсальної тенденції до економії мовних засобів як внутрішньо системного стимулу лексико-семантичних змін.

На прикладі інноваційної фраземи *велика сімка* можемо спостерігати перехід сталого виразу до розряду лексем. Так, замість неї на сторінках сучасної української преси читаємо еліпсовану фразеологічну одиницю *сімка*, пор.: *Приблизно з 2010 р. почнеться перехід від енергетичної епохи до інформаційної. Вона стане основою не тільки всіх сфер життя на Землі, але й основою воєн майбутнього. «Сімка» найбільш високорозвинених країн світу (США, Канада, Великобританія, Німеччина, Франція, Японія, Італія) уже в 2020–2030 рр. міцно увійде в цю стадію розвитку і відірветься від інших країн на десятки років* (СП, 29.10–04.11.2003); *Участь Михайла Горбачова в зустрічі «сімки» сама по собі вже революція* (УМ, 15.08.1991). Такий перехід фраземи до розряду лексем якоюсь мірою може супроводжуватися зміною стилістичного забарвлення і семантики збереженого компонента.

Як слушно зауважують В.Д. Ужченко і Л.Г. Авксентьев, при семантико-структурному стягненні фразеологічної одиниці відбувається міжрівнева «переорієнтація»: розширюється валентність, тобто процес, за якого слово набуває здатності вступати в зв'язки з певними іншими словами й утворювати словосполучення,

* © Л. Пашинська, 2006

змінюються стилістичні характеристики, спостерігається якісна, семантична зміна похідного утворення [6]. Це означає, що процес виділення окремого компонента зі стійкого словосполучення відіграє важливу роль у розвитку багатозначності слів, пор.: *Директор кіровоградського заводу «Ремлобуттехніка» ... в офіційній відповіді киває на міськпобуткомбінат, усю вину звалює на стрілочника, тобто на приймальницю, котра у відпустці по догляді за дитиною* (СВ, 12.03.1989). На цьому прикладі бачимо, як автор майстерно виділяє іменник *стрілочник* із фраземи *стрілочник винен*. І якщо аналізована фразеологічна одиниця вживається в публіцистичних текстах на позначення певної ситуації, коли відповідальність за те, що трапилось, покладають на звичайного рядового виконавця, то конденсат *стрілочник* функціонує вже як образна назва особи, на яку безпосередньо перекладається відповідальність за те, що трапилось.

Унаслідок редукції можемо простежити такі зміни в компонентному складі інноваційних фразем:

1. Опущення ознак, виражених прикметником, і виділення іменників, пор.: *заможний (багатий) буратіно* 'особа, яка володіє великою кількістю майна, матеріальними і грошовими цінностями, але недалеко розумом, має низький інтелект' → *буратіно* (*Можу порадувати «мисливців за скальпами (багатеньких буратін)» – забезпечені кавалери в Інтернеті трапляються на кожному кроці. Головне – знати рибні місця* (УМ, 22.01.2004); *Харків'яни, мабуть, і досі пам'ятають безпрецедентну рекламну кампанію трасту, в якій закликали співгромадян довірити йому під шокуючі відсотки валютні збереження. «Буратін», охочих відвідати еловське «поле чудес», у Харкові знайшлося чимало* (УМ, 13.07.1999));

Чорнобильська зона 'заражені радіацією терени в радіусі тридцяти кілометрів після аварії на ЧАЕС, де заборонено мешкати людям' → *зона* (*Тепер, коли ми вже звикли до існування Чорнобильської зони, у багатьох є бажання побачити на власні очі отой горезвісний саркофаг, сфотографуватися на його тлі, а потім із гордістю демонструвати світлинку всім знайомим: мовляв, і я тут був* (УМ, 26.04.20005); *Адже крім наземних рейдів, щодня відбуваються регулярні облети всіх секторів Зони міліцейськими вертольотами* (ВК, 08.05.1999));

мильня бульбашка 'щось нереальне, неправдоподібне; щось нетривке, ненадійне, тимчасове' → *бульбашка* (*Утім, приємною новиною вранці стало повідомлення, що, скажімо, горезвісна комп'ютерна «проблема – 2000», на яку з тривогою впродовж року чекали і фахівці, і звичайні обивателі, виявилася лише віртуальною «мильною бульбашкою»* (МУ, 05.01.2000); *Як не прикро, а я причетна до появи цієї бульбашки – проекту Національної програми розвитку сільськогосподарського виробництва на 1996–2005 роки* (СВ, 01.02.1996)). Такий різновид еліпсису є найпоширенішим.

2. Опущення додатка і виділення іменника:

гарант Конституції 'президент держави' → *гарант* (*Якщо автори не спішають з видачею на-гора документа, то чи буде працювати з ним у шаленому ритмі «вічний опонент» – гарант Конституції, у якого все-таки залишилися (хоча й неістотні) підстави для чергового вето?* (УіСС, 22–28.09.2001); *Якщо ж президент обере шлях повторних виборів – він на три місяці втягне країну в політичну і економічну кризу. І на цьому тлі будуть розвиватися сепаратистські настрої. Однак гарант досі не сказав свого слова і не звільнив губернаторів-сепаратистів* (ВК, 03.12.2004);

зустріч без краваток 'неофіційна зустріч у верхах між високими посадовими особами' → *без краваток* (*Досі, як відомо, україно-російські зустрічі в верхах (як у краватках, так і без краваток) супроводжувалися ейфоричними заявами та наперед прорахованою фантастикою щодо розширення співробітництва* (ВК, 10.07.1998); *Утретє без краваток пройде саміт СНД* (УМ, 01.03.2002);

3. Виділення дієслова за умови скорочення іменного компонента, пор.:

жаба душить 'про стан заздрості' → душить: *Одного разу випадково я мимоволі стала свідком сварки між медсестрами в пансіонаті в Трускавіці. Одна з них висловлювала невдоволення іншій, що та робить забагато «лівих» процедур. На що обвинувачена спокійно й без роздратування поцікавилася: «А вас що, жаба душить?» «Так, душить», – простодушно зізналася обвинувачка. «То є недобре, – сказала обвинувачена, – адже ви до церкви ходите і маєте знати, що заздрість – то є гріх» (УіСС, 15–21.09.2001).*

4. Скорочення означального прислівника і виділення прикметника:

екологічно чистий «який не містить небезпечних для здоров'я речовин, який можна одержати без застосування шкідливих компонентів» → *чистий*: *Яку участь бере вона [Державна інспекція по заготівлях і якості сільськогосподарських продуктів] в забезпеченні виробництва і продажу «чистої» городини, садовини?* (СВ, 07.09.1988).

5. Виділення додатка при скороченні іменного словосполучення, напр.:

старі пісні про головне 'довготривале очікування якихось важливих позитивних змін у певних сферах суспільного життя; обіцянки про ці зміни' → *головне*: *Що, мовляв, інтеграція з Росією, Білоруссю і Казахстаном принесе нам незліченні блага, відкриє нові ринки, дозволить створити мільйони робочих місць. Усе це – «старі пісні про головне», а «головне» для Росії, ініціатора ЄЄП, це – відновлення економічного і політичного контролю на пострадянському просторі* (УМ, 18.05.2004).

Нерідко в газетних публікаціях в одному контексті вживаються і повний за своїм компонентним складом фразеологізм, і його скорочений варіант, напр.:

відмивання грошей 'процес легалізації фінансової суми, здобутої або незаконно, або аморальним способом' → *відмивання* (*Великий інтерес викликала проблема відмивання грошей у Швейцарії колишніми керівниками таких держав, як Україна, Індонезія, Заїр чи Угославія. Як запевнив пан Дайс, уже три роки ефективно діє закон про відмивання, і справа Павла Лазаренка є цьому підтвердженням* (УМ, 31.10.2000));

споживчий кошик 'набір товарів та послуг, необхідних для задоволення фізіологічних та соціальних потреб людини; вартість, оцінка цього набору за теперішніми цінами' → *кошик* (*Крім того, у колах українських економістів існує певний скепсис стосовно вітчизняної статистики та її оцінок споживчого кошика. Зокрема, закладені до цього кошика хлібобулочні вироби та крупи становлять набагато більше, ніж 6% (за офіційними даними)* (Д, 06.08.2003));

родимі плями 'недоліки, що є пережитком чого-небудь' → *плями* (*До речі, як багато й довго в СРСР говорили про «пережитки капіталізму в свідомості й поведінці людей», вишукували «родимі плями капіталізму». Саме «пережитками» та «плямами» до-ого, років, мабуть, 60, пояснювали наявність багатьох, якщо не всіх, «негативів»: пияцтва, розпусту, крадіжок, хабарництва* (УМ, 02.09.2004));

гарячі точки 'місця етнічних збройних протистоянь, воєнних конфліктів, конфронтацій' → *гарячі* (*У нас у країні немає телекомпаній з такими кореспондентськими мережами і з такими технічними можливостями. Ну хто може похвалитися тим, що у всіх «гарячих» та потенційно «гарячих точках» світу має власного кореспондента?* (Д, 28.09.2001));

велика четвірка → *четвірка* (*Сьогодні багато дискусій з приводу конфігурації передвиборних блоків, зокрема «великої четвірки» – НДП, АПУ, «Грудової України» та Партії регіонів, а також «Нашої України» Віктора Ющенка. Висловлюються навіть припущення, зокрема Миколою Азаровим, що серед лідерів «четвірки» може бути ... экс-прем'єр* (УіСС, 15–21.09.2001). Інноваційний зворот *велика четвірка* виник на позначення спільної діяльності й об'єднання найбільших партій країни – НДП, АПУ, «Грудової України» й Партії регіонів та «Нашої України» на початку ХХІ ст. Головним завданням об'єднання таких демократичних сил стало забезпечення конституційної більшості в парламенті України й створення сучасної цивілізованої багатопартійної

демократичної парламентської моделі в державі. Стосовно аналізованих мовних одиниць, то наведені газетні ілюстрації засвідчують, що скорочення не призвели до виводів цілісного значення ні фразеологізмів, ні похідних від них утворень.

Однак, як стверджує М.Ф. Алефіренко, звуження рамок фразеологізмів може стати причиною виводів і їх значення, і сфери вживання, напр.: *Наші хокеїсти перебували тепер у хороїшій спортивній формі* (СГ) і *Не граючи, актор, як відомо, втрачає форму* (ВК). Перша фразема *перебувати у хороїшій спортивній формі* означає 'мати високий рівень професійної підготовки спортсменів', а друга -- *втрачати форму* -- вжита зі значенням 'знижувати рівень професійної підготовки' взагалі, в будь-якій галузі [1: 50]. Аналізовані дієслівні фраземи є антонімічними, оскільки вони співвідносяться за спільністю загального семантичного значення і протиставляються своїми конкретними полярними значеннями.

Розрізняють три види контекстуального еліпсування: еліпсис-скорочення, еліпсис-стиснення і еліпсис-конверсію. При еліпсисі-скороченні можуть опускатися один або кілька як початкових, так і кінцевих компонентів. Готові форми і значення стійких виразів, які існують у свідомості автора публікації і читача, допомагають легко відновити еліпсовану фразеологічну одиницю, напр.: *Вочевидь, таки навчилися есдеківські політтехнологи на минулих помилках, коли з ефіру принаймні трьох каналів (не кажучи вже про друковані видання) дифірамбів на адресу цієї партії прозвучало більше, ніж на УТ-1 панегіриків Президентові. І результат – практично нульовий, і гроші – «в трубу», і гарант був незадоволений* (УМ, 12.09, 2002), пор. *вилетіти в трубу* із значенням 'не давати потрібної користі, марно витратитися, пропадати' автором трансформоване у *в трубу*, а *гарант Конституції* – у *гарант*.

Другий різновид еліпсису, еліпсис-стиснення, передбачає опущення одного чи кількох центральних, основних компонентів. Автори публікацій скорочують найчастіше в структурі фразеологічних одиниць грубі, лайливі слова, звучання яких у певному контексті небажане, напр.: *Ідеї Президента здивували навіть багатьох депутатів з його оточення. Про те, що Основний закон потребує змін, говорили давно, перманентно повертаючись до цієї теми у залежності від політичної кон'юнктури. Але щоб отак, на відліг...* (УМ, 07.09, 2002), пор. фразема на відліг як трансформований варіант фразеологізму *ударити на відліг* у тексті набуває значення 'зазнавати несподіваного, різкого удару з боку Президента, пов'язаного зі змінами Основного закону'.

Засобом стилістичного увиразнення, експресивно-емоційного наповнення виступає еліпсис-конверсія, коли усічена фразеологічна одиниця реалізується в одному слові, а цілісне значення фраземи при цьому не змінюється, напр.: *Наступним «каменем» стали парламентські та президентські вибори. Саме у Верховному Суді здобули остаточну перемогу декілька кандидатів у народні депутати, не вельми лояльно налаштованих до нинішньої влади* (ПіК, № 6, 2001), пор. *камінь* – усічений варіант фраземи *камінь спотикання* 'велика перешкода, перепона, зайвий тягар для когось'.

Трапляються на сторінках періодики і приклади семантичної конденсації, зокрема випадки скорочення компонентного складу фразеологічної одиниці до одного члена, який стає виразником потрібного значення, з усіченням його формально-морфологічного складу внаслідок нульсуфіксації, напр.: *мильна опера* жарт. 'багатосерійний телевізійний серіал невисокого гатунку, сентиментальний за змістом' → *мило*. Пор.: *«Мильними операми» їх охрестили на Заході. Просто «милом» обізвав їх ми. І з постійною енергією почали закуповувати їх на різних латиноамериканських студіях* (Д, 30.10, 1998).

Еліпсису, на думку О.А. Семенюка, найчастіше зазнає друга частина фразеологізмів, проте скорочення, усічення можуть бути частковими, стосуватися першої частини. Унаслідок скорочення фразеологічної одиниці стають більш виразними й зручними з погляду мовленнєвого використання [5: 220]. Варто також зазначити, що еліпсуються здебільшого не багатоконпонентні стійкі одиниці, а саме ті, які складаються з двох слів. Це зумовлено тим, що цілісне значення двоконпонентних фразем більш

компактне порівняно з багатокомпонентними, а лексичні значення окремих елементів таких фразеологізмів менш відчутні. Напр.: *знайти (мати) кінці* → *кінці* (*Так само після вбивства голови Фонду держмайна Криму розбираються, й, певно, обрнутовано, з великою кількістю «кінців» економічного плану* (Д, 17.10, 1997).

Очевидним є і те, що еліпсизація, редукція інноваційних фразем зумовлена впливом розмовного функціонального різновиду на публіцистичний і призводить до немотивованості фразеологічного образу, а також мовної економії.

Іноді явище індивідуально-авторської (оказіональної) редукції компонентного складу може бути спричинене, наприклад, надмірністю семантичної інформації (більшою або меншою її частиною), яка властива окремим фразеологізмам. При цьому повнота, семантика всієї фразеологічної одиниці зберігається, оскільки усічені елементи ніби утримуються в лінгвальній свідомості мовців; утрата окремої лексеми не призводить до недостатності лексичного значення фразеологізму [3: 6], пор.: *вішати локишину на вуха* і *вішати локишину* – *Поки запопадливі столоначальники кинулися реформи, підприємливі умільці з Краматорська заходилися пропонувати довірливим покупцям макаронні вироби теж сумнівної якості* (УМ, 14.05.2003); *А простим людям з екранів вже приватизованих каналів вішють «локишину» про потужну роботу партій та їх фракцій, формують імідж «бурхливої громадської роботи»* (УіСС, 28.10–03.11.2000).

Отже, еліпсис, або редукція, як один із способів структурної трансформації фразеологічних одиниць, є досить характерним для мови публіцистики кінця ХХ–поч. ХХІ століть. Однак варто зазначити, що скорочення компонентного складу можливе лише у тих стійких словосполученнях-інноваціях, зовнішня форма яких стала загальновідомою і достатньо вживаною. Тому важливими умовами еліпсування фразеологізмів є, по-перше, їх популярність серед носіїв мови, адже тільки в такому разі буде зрозуміло, про який загальномовний вислів ідеться в газетних статтях, по-друге, опускаються можуть здебільшого другорядні в семантичному плані компоненти за умови збереження семантичної цілісності вислову.

Трансформовані внаслідок редукції фразеологічні одиниці посилюють експресивність висловлювання, роблять мову публіцистики лаконічною, динамічною, стилістично виразною. В результаті такого індивідуально-авторського прийому підсилюється значення фразеологізмів, які виступають переконливим засобом аргументації, образно-експресивного увиразнення, засобом впливу на читача.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Народжені й оновлені сьогоденням // Культура слова. –К., 1987. – Вип. 33. – С. 46–51.
2. Мокиєнко В.М. Славянська фразеологія. – М.: Высш. школа, 1980. – 207 с.
3. Романюк Н.В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.
4. Самойлова І.А. Явище семантичної конденсації на лексико-фразеологічному рівні // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 1999. – С. 215–218.
5. Семенюк О.А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кировоград, 2001. – 368 с.
6. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – К., 1990. – С. 22–24.

Джерела

ВК	Вечірній Київ
Д	День
МУ	Молодь України
ПіК	Політика і культура
СВ	Сільські вісті
СГ	Спортивна газета
СП	Слово просвіти
УіСС	Україна і світ сьогодні
УМ	Україна молода